

УДК: 811.111Ш – 193.3.09

Ніколаєнко Світлана
(Київ)

Символіка топосу Троянди в сонетарії Вільяма Шекспіра

Здійснений у статті аналіз художнього образу Троянди, віддзеркаленого в сонетарії Вільяма Шекспіра, свідчить про те, що шекспірівська Троянда має багато іпостасей, які, з одного боку, втілюють ідеал краси та символізують гармонію духовного багатства і зовнішньої вроди, а з іншого – демонструють недосконалість земної краси, небезпеку спотворення дарованої природою досконалості та підміни справжнього ідеалу. Цей образ, що є одним із центральних символів образної системи В. Шекспіра, може служити ключем до розуміння його сонетів.

Ключові слова: образ Троянди, сонети Шекспіра, символ, Троянда краси, краса, любов, благо.

Серпанок таїни з давніх-давен оповивав Троянду і вабив багатьох шукачів істини осягнути глибину одного із найпоширеніших міфопоетичних символів світу.

Видатний італійський науковець і письменник Умберто Еко, пояснюючи назву свого першого художнього твору “Ім’я Троянди”, говорив, що Троянда як символічна фігура до того насичена смислами, що смислу у неї майже не залишилось.

Але саме оце “майже” хвилює дослідників та кличе до нових спроб осмислення символу Троянди як вищої сходинки духовної досконалості. Деякі науковці вважають цей символ своєрідним кодом, що шифрує сутність самого життя в універсальному та індивідуальному сенсі.

Отже, метою даної розвідки є інтерпретація художнього образу Троянди, віддзеркаленого в сонетарії Вільяма Шекспіра (сонети: 1, 35, 54, 67, 95)¹. Шекспірівський дискурс сьогодення відзначається поліфонією дослідницьких суджень, критичних рецепцій творчої спадщини великого митця. Праці багатьох вчених-шекспірознавців присвячені символічним образам у творчості В.Шекспіра взагалі, та в сонетарії зокрема. До образу Троянди зверталися В.П.Комарова, М.Б.Габлевич, І.О.Селезінка, Л.Фрейнкель.

В.П.Комарова, приміром, розглядає цю проблему у книзі “Метафори і алегорії у творах В. Шекспіра” та статті “Поетика любові в ранній творчості В. Шекспіра”. На її погляд, для втілення думки про співвідношення чуттєвого та морального аспектів в коханні поет звертається до світу природи. Дослідниця наголошує, що “поету вдається створити глибоке психологічне та філософське узагальнення завдяки метафорам, які передають реальні властивості речей – кольори, запахи, точно відбивають зв’язки між явищами природи і людського суспільства. Поет не змінює видимий світ заради втілення своїх емоцій, його поетична сповідь отримує універсальний характер завдяки багатій палітрі асоціацій”².

Марія Габлевич акцентує увагу на духовній концепції сонетів Вільяма Шекспіра. Троянда краси – “Beauty’s Rose” – є апогеєм еволюції культури загалом, як і “плекання – культивування всього, що є найкраще з посеред плодів, рослин, тварин, людей й людських творів-творінь”³.

*From fairest creatures we desire increase,
that thereby Beauty’s Rose might never die. (Сонет 1)*

¹ Шекспир У. Сонеты / Пер с англ. С. Я. Маршака. – СПб: Азбука-классика, 2004. – 432 с.

² Комарова В.П. Метафоры и аллегории в произведениях Шекспира. – Л.: ЛГУ, 1989. – С. 23.

³ Габлевич М. Духовна концепція сонетів Шекспіра / Ренесансні студії / Випуск 12-13. – Запоріжжя: Видавництво КПУ, 2009. – С. 135.

I. Історико-літературний процес

Шекспір, на думку української перекладачки, використовує образотворчу лексику, яка охоплює світ видимий (тілесно-матеріальний) і невидимий (душевно-духовний). Вона фокусує увагу на восьмому рядку першого сонету:

Thyself thy foe, to thy sweet self too cruel.

Чому? Марія Габлевич вважає, що Шекспір здійснює аналіз психіки Читача, ділячи його “я” на “просто-я” (“твоє я”, *thyself*) і на “твоє солодке-я” – *thy sweet self*. На її думку, “солодке-я” – це складова частина того свідомого та відповідального “я”, до якого звертається Поет, і “солодким-я” позначено те, що було окреслене “як Троянда краси; племін у грудях та його світіння в очах”. Отже, наше “солодке-я” – це наша любов, і вона ж – наша душевна краса, більше того, це – найкращий цвіт нашої душевної краси, який може і повинен давати плоди, множитися. “Пуп’янок – це те ж саме, ще нерозквітле, “солодке-я”; це пуп’янок Троянди краси, себто Краси – Любові”⁴.

З цього слідує, що Шекспір підказує нам, де і в чому полягає наше суто Людське – наша сутність, зміст і радість життя.

Англійський науковець Ліза Фрейнкель присвятила образу Троянди статтю “The Name of the Rose”, яка увійшла в недавню збірку наукових есе, присвячених дослідженням сонетів⁵. Вона розглядає образ Троянди в сонетах крізь призму християнських символів. Л.Фрейнкель стверджує, що сонети Шекспіра досліджують поетичні засади абсолюту, більш того, наголошують на неможливості розв’язання конфлікту між духом та плоттю, тому що сенс життя і полягає в переживанні цієї боротьби кожної хвилини. Змістом усієї поезії Вільяма

⁴ Ibid., С. 135.

⁵ *Freinkel L. The Name of the Rose: Christian Figuralty and Shakespear’s Sonnets / Shakespeare’s sonnets: critical essays / edited by James Schiffer, 2000,*

Шекспіра стає час, що розбивається на миттєвості, з яких і складається наше буття. Дослідниця підкреслює, що “навіть один із найулюбленіших образів В.Шекспіра – образ Троянди – не є ідеальним у повному сенсі цього слова, оскільки не завжди несе в собі ідею можливості перевтілення “до” на “після”, “плоті” в “дух”⁶.

“Троянди Шекспіра квітнуть у контексті сонетів, водночас еротичні та войовничі, особистісні та політичні”⁷. Але, на думку англійської дослідниці, не це є головним. “Вони воюють не за свій статус, чи той або інший символічний відтінок – радше, це невпинна жага повернути до себе увагу”⁸.

Образ Троянди подеколи виконує таку саму функцію і в драматичних творах Барда.

Словами Джульєти: “a rose by any other word would smell as sweet”⁹ Шекспір запрошує нас на свято краси самої Троянди, байдужої до того, якими мовними засобами її назвуть. Для Джульєтти сама Троянда є парадоксальним образом, який заперечує все, що не є він сам. Її троянда є лише словом, що означає квітку. Але це “лише слово”, що “трояндою” називається, саме дає ім’я тому, що залишається за межами слів. Неповторність образу краси, втіленого в життя, і є сенсом життя.

На думку Лізи Фрейнкель, Троянда Краси ніколи не зможе зберегтися, навіть повторюючись у “living flowers” (сонет 16) – своїх нащадках, вони будуть іншими, оскільки те, що повторюється, не є красою у вищому сенсі, а більш того – кожна квітка не є вічною.

У контексті плинності часу Шекспір бачить свою поезію як мистецтво “in grafting”, наділяючи її особливою

⁶ Библия. Книга Святого Письма Старого и Нового Завета. Пер.Синодальный перевод (1825) 1 Кор. 15:44.

⁷ Freinkel L. Op. cit. – P. 247.

⁸ Ibid.

⁹ Romeo and Juliet, Act 2, Scene 2, Line 33.

I. Історико-літературний процес

місією перетворення дійсності, що обіцяє не вічну правду краси, а вічне повторення того дива, яким краса позиціонує сама себе.

Ліза Фрейнкель наголошує на втіленні дуалізму християнського світу, дуалізму плоті та духу в сонетах В.Шекспіра. Проблема Краси стає внутрішнім стрижнем образу Троянди.

Глибока безодня між плоттю та духом, гріхи плоті, передані нам у спадщину, є природними. Якщо провина неминуча, то до якого ступеня падіння може прийти сама краса або чи може відбутися те падіння через красу?

Ідеал Краси – Троянда Краси... і є тією ниткою Аріадни, яка бентежить Шекспіра, хвилює і наповнює його сонети живим диханням, весь час змінюється і являє нові грані неповторності свого образу та віддзеркалює філософські погляди поета.

Чому саме Троянда? Символіка образу Троянди надзвичайно багата. Троянда – символ завершеності, повноти та досконалості, символ вічно мінливого світу. З нею асоціюється ідея містичного центру – Троянда Світу, Троянда Серця, Троянда Венери, Троянда райського саду Данте і т. ін. Надзвичайно різноманітний спектр рецепцій образу Троянди в культурі виражає його полівалентність. В діохронії Троянда розглядалася як символ тілесної любові, духовної досконалої Божої любові, ставши з часом традиційним символом, що поєднує в собі тілесну та духовну красу.

Вільям Шекспір інтерпретує образ Троянди згідно з сучасним йому світосприйняттям і розкриває через нього глибинну сутність буття, спираючись на неоплатонічні ідеали Любові, Краси, Добра. Від Платона до неоплатоніків Шекспірової доби ідеалами життєвих спрямувань індивіда й суспільства вважались Краса, Істина, Благо (англ. Beauty, Truth, Good). За Платоном, Благо є джерело і водночас абсолютна мета всякого буття і

всякого знання; це – “Сонце” світу ідей, смисл життя і розум, що править світом (Бог). У видимому світі найкращою формою прояву Блага є Краса. Слідом за Платоном, неоплатоніки теж ототожнювали Красу з Благом, вбачаючи в Красі і джерело (причину), і об’єкт (мету) Любові. Саме Любов до Краси виводить Людину з чуттєвого світу в царину вищих позачуттєвих насолод. Поєднання внутрішньої та зовнішньої краси і є єдиним шляхом пізнання Блага, в цьому – суть вчення неоплатоніків, яке вплинуло на світосприйняття Шекспіра, і відповідно, на його творчість.

Отже, образ Троянди втілював в собі символ досконалої краси та Любові і тому не дивно, що він з’являється уже в перших рядках першого сонету Великого Барда. У метафорі *Beauty’s Rose* краса ототожнюється з Трояндою. Іншими словами, чому “Троянда краси” а не просто “краса”? Метафора завжди залишає в собі певну таїну. Ототожнюючи красу з Трояндою, Шекспір перетворює її на яскравий, видимий, живий та тремтливий образ.

“Любов породжує – творить – веде за собою – Красу”¹⁰. І в кожному з нас є “пуп’янок” – нерозквітле, “солодке-я”, що є пуп’янком Троянди – Краси, Краси – Любові. На наш погляд, саме в цьому полягає секретний код, що відкриває чи приховує сутність життя. Із сонету в сонет ця ідея бринить лейтмотивом, знаходить нові відтінки і розкриває нові горизонти художнього Світу Шекспіра.

У першому сонеті поет звертається до кожного з нас:

Within thine own bud thy content

And, tender churl, makest waste in niggarding. (Сонет 1)

Адже цей бутон ховає безцінний скарб душі, який не повинен бути занедбаним, бо кожна Троянда – неповторна

¹⁰ Габлевич М. Духовна концепція сонетів Шекспіра / Ренесансні студії / Випуск 12-13. – Запоріжжя: Видавництво КПУ, 2009. – С. 135.

I. Історико-літературний процес

в своїй красі, як і кожна душа розквітає і народжується в Любові.

У 35-му сонеті Вільям Шекспір констатує одну із закономірностей світобудови, що відповідає філософському закону про єдність та боротьбу протилежностей на горизонталі “особистість – особистість”. Шекспір визнає те, що навіть Троянда має вади, і бачить недосконалість світу. Він свідомий того, що будь-яка зовні досконала річ поєднує в собі прекрасне і потворне, чесноти і вади, як от:

*Roses have thorns, and silver fountains mud;
Clouds and eclipses stain both moon and sun,
And loathsome canker lives in sweetest bud.* (Сонет 35)

Переконаючи читача у своїй правоті, Шекспір використовує множинність яскравих символів. Ліричний герой, що карається через дії свого друга, добре усвідомлює гріховність людини. Відчуваючи, як важко простити помилки іншому, він переконує передусім себе в тому, що не може не пробачити свого друга, та розмірковує над тим, чому він змушений це зробити. У душі ліричного героя відбувається внутрішня боротьба, для якої поет знаходить простий і ємкий символ: “such civil war is in my love and hate”.

Заради любові ліричний герой готовий порушити загальноприйняті норми етикету того суспільства, до якого належить. Несподіваним оксимороном “sweet thief” поет пояснює вибір, продиктований любов’ю.

Перед нами вимальовується послідовність внутрішніх переживань автора з приводу певної події його життя, спричиненої негарним вчинком дорогої йому людини. Нам стає зрозуміло, яким чином поет вершить внутрішній суд своєї совісті, не дарма він використовує лексику юриспруденції:

*Thy adverse party is the advocate
That I an accessory needs must be*

To that sweet thief which sourly robs from me. (Сонет 35)

Однак останній рядок має оптимістичне забарвлення; називаючи свого друга “*sweet thief*”, ліричний герой вірить у перемогу світла над темрявою.

На думку шекспірознавця В.П. Комарової, у цьому сонеті поет намагається знайти виправдання для юного друга. Хробак пороку любить “найсолідші бутони”. Поет навіть робить припущення, що недоліки друга в чужих оцінках занадто перебільшені, адже в його уявленні Добро і Краса невіддільні, однак їхнє поєднання може відбуватися у різноманітних варіантах. Краса друга перетворює його недоліки, такі як непостійність, легковажність, захоплення молодості, на щось привабливе, оскільки краса має силу змінювати істинну сутність речей.

З одного боку, головна ідея полягає в недосконалому навіть найчарівнішого, а з другого – наголошується на небезпеці кривого дзеркала, спотворення істинного образу. Ця ж думка знаходить відлуння і у 95-му сонеті.

*How sweet and lovely dost thou make the shame
Which, like a canker in the fragrant rose,
Doth spot the beauty of thy budding name!
O, in what sweets dost thou thy sins enclose...
Where beauty's veil doth cover every blot,
And all things turn to fair that eyes can see! (Сонет 95)*

Тут поет знову використовує образ Троянди, але вже в іншому контексті. У бутоні запашної квітки причаївся хробак, який знищує його і безславить ще у самому пуп'янку. Покров краси приховує всі недоліки, затьмарює очі, спотворюючи істинну сутність речей. Але поет застерігає: красу треба берегти, вона має бути чистою, недоторканною.

*Take heed, dear heart, of this large privilege
The hardest knife ill-used doth lose his edge. (Сонет 95)*

Отже, Благо і Краса для поета взаємопов'язані, і якщо Краса відходить від добра, вона втрачає свій вищий сенс і

I. Історико-літературний процес

перестає такою бути. Глибинний пласт відкриває нам справжнє призначення Краси – служити Добру.

У 67-му сонеті Шекспір вводить до арсеналу символів новий лик Троянди – “Roses of shadow”. Низка риторичних запитань передає переживання поета щодо потрапляння друга на слизький шлях гріха, без якого він тепер не зможе існувати, оскільки такий вибір стилю життя зроблено свідомо. Це своєрідне голосіння поета зумовлене загрозою остаточної втрати прекрасної Троянди.

Отже, символ Троянди у згаданому сонеті набирає нового сенсу. Це подарована природою досконалість зовнішньої вроди, яку людина бездумно спотворює, орієнтуючись на штучно створені канони краси. Шекспір тут вражає глибиною свого обурення, коли починає сонет риторичним окликом, сповненим гіркоти з приводу безжального псування істинно прекрасного.

Поет розуміє Троянду не тільки як зовнішню ознаку краси, він бачить її сутність у гармонії з духовним багатством. Найгірше те, що створення штучних рамок для однієї людини диктує тиражування собі подібних, або говорячи сучасною мовою, клонування. Заради досягнення уявного ідеалу близьке оточення готове знехтувати Божим даром.

Найголовнішою стилістичною фігурою, якою щедро і доречно користується поет, є ряд риторичних запитань, що захочують до роздумів: чи варто підмінити яскраву індивідуальність монотонною сірістю, продиктованою вимогами моди?

*Why should false painting imitate his cheek
And steal dead seeing of his living hue?* (Сонет 67)

Метафора “*steal*” та антитеза: “*dead seeing – living hue*” відтворюють предмет злочину щодо природи і всесвіту.

В образотворчій палітрі В.Шекспіра виникає своєрідний символ Антитроянди – оксиморона щодо

символу гармонійної особистості. На наш погляд, ця Антитроянда і є втіленням злочинного ставлення людини до себе як вінця творіння всесвіту.

*Why should poor beauty indirectly seek
Roses of shadow, since his rose is true?* (Сонет 67)

Як висновок, Шекспір різко засуджує людей, що не здатні піднятися до належного поцінування природного потенціалу, бездумно наслідуючи псевдоідеали, загальноприйняті у культурі їхнього часу. Для нього – це збанкрутілі людці. Він гіперболічно зображає людину, що втратила свою індивідуальність:

*Why should he live, now Nature bankrupt is,
Beggard of blood to blush through lively veins?* (Сонет 67)

Адже для цього вона змушена заплатити дуже високу ціну: змінити своє внутрішнє “я”.

Отже Шекспір, віддаючи належне зовнішньому, основну увагу все ж таки приділяє внутрішній зраді людини щодо своєї суті. Поет нібито окреслює два виміри: Троянди і Антитроянди. Іншими словами, людина має обирати шлях гармонії внутрішньої та зовнішньої краси, або свідомої відмови від своєї індивідуальності у відповідності до вимог світу, бути як усі, щоб відповідати конвенціям соціокультурного шару. В останніх двох рядках Шекспір інакомовно нагадує, що доки горить свічка життя, істина не згасла, і є можливість повернутися до джерела правди та мудрості, можливість перевтілення Антитроянди в Троянду шляхом каяття, часом важкого, але очікуваного, як остання надія.

У 67-му сонеті Вільям Шекспір збагачує Троянду реалістичними рисами, вона постає перед нами надзвичайно живою, реальною і складається не лише з прекрасних, але й потворних пелюсток, з якими Шекспір веде боротьбу, вірний своєму виплеканому ідеалу “Beauty’s Rose”.

I. Історико-літературний процес

54-й сонет, на противагу “Roses of Shadow”, втілює в собі Ідеальний Образ Троянди (Rose of Light – “Sweet Roses”) і є ключовим у контексті цієї проблематики.

Троянда є найпрекраснішою тому, що в ній живе аромат Правди, який дарує їй справжня внутрішня краса, Краса Душі. І саме в поєднанні внутрішньої і зовнішньої краси поет бачить гармонійність, цілісність Троянди, що є символом і втіленням “Beauty’s Rose”, яку ми зустрічаємо ще в 1-му сонеті.

O how much doth beauty beauteous seem

By that sweet ornament which truth doth give! (Сонет 54)

Троянда в цьому сонеті – взірець видимої краси. Але Краса, за неоплатоніками, не просто краса плоті, вона стає істинною, справжньою лише тоді, коли аромат – уособлення Блага, субстрат краси душі – одухотворює її зсередини, дає їй вічне життя. Блискучою антитезою – Троянда–Шипшина – Шекспір втілює ідею неоплатоніків: зовнішня краса – тлінна, зовнішня краса – мертва:

When summer’s breath their maskéd buds discloses:

But for their virtue only in their show,

They live unwoo’d and unrespected fade,

Die to themselves. (Сонет 54)

Жива Краса – Благо – аромат духовності, який живить тілесну красу, надає їй істинності та дарує вічне життя. Шекспір створює власну шкалу означень синонімічного ряду у висхідній градації для позначення найкращих моральних людських якостей: від “beauty”, “show” (зовнішній вигляд, краса), традиційних для англійської ренесансної літератури, до якісно вищих – “virtue” (чеснота), “worth” (цінність, вагомність, сутність). Остаточним акордом у сонеті є тлумачення семантики антитези в завершальному двовірші, коли поет знімає символічний серпанок і розкриває саму суть втіленої ідеї:

And so of you, beauteous and lovely youth,

When that shall fade, by verse distills your truth. (Сонет 54)

У своїх творах В. Шекспір не тільки віддзеркалив гуманістичні ідеали епохи Відродження, але й зумів випередити свій час, кристалізувавши сутність прекрасного, того, чим жила епоха Ренесансу. Його вишукані сонети з надзвичайно природною тропікою і з безмежною глибиною філософського змісту відкриваються в часі новими смислами. Саме тому у Шекспіра так багато перекладачів. Люди різних епох, культурних засад, представники різних систем цінностей щоразу по-новому переосмислюють та трактують сонети В. Шекспіра, намагаючись пізнати глибину та стереоскопічність його світогляду.

Шекспірівська Троянда має багато іпостасей, що втілюють в собі ідеал краси (Сонет 1), недосконалість земної краси (Сонет 35), гармонію духовного багатства та зовнішньої вроди (Сонет 54), зраду і спотворення подарованої природою досконалості – підміну справжнього ідеалу (Сонет 67), справжню місію краси – служити істині (Сонет 95). Будучи центральним символом образної системи В. Шекспіра, Троянда є ключем до розуміння його сонетів.